

Yabancılaşma: Marx'ın Teorisine Bir Giriş, Dan Swain, çev. Hande T. Urbarlı, İstanbul, 2013.

Tamer Yıldırım^a

^aDoç. Dr., Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Sakarya, Turkey, tyildirimakademi@hotmail.com, ORCID 0000-0003-0033-0539

Alienation: An Introduction to Marx's Theory adıyla 2012 yılında İngilizce olarak basılan kitap, giriş, 13 bölüm, ek okuma ve notlar kısmından oluşmaktadır. 108 sayfada yabancılaşmanın tarihsel gelişimi, Karl Marx'ın düşüncesindeki farklı yönleri ve günümüze yansıyan şekilleri ele alınmıştır. Belirtilen konuların bütün yönleriyle ele alınması mümkün değildir. Fakat kitap, Marksist bir bakış açısıyla insan doğasının niteliğinin neye dayandığını veya neye sahip olduğunu anlamak için temel düzeyde bilgiler vermekte bir anlamda yeni başlayanlara Marx'ın yabancılaşma teorisinin temel ilkelerini sunmaktadır. Derinlemesine bilgi edinmek isteyenler için kitabın sonunda ek okuma önerileri verilmiştir. Fakat burada önerilen eserlerin büyük bir kısmının Türkçe basımlarının olmaması bu eksikliğin giderilmesini zorlaştırmaktadır.

Genel olarak kitabın içeriği şu şekilde ifade edilebilir: Kapitalist sistemde yaşayan insanlar, hayatları hakkında karar alma özgürlüğünden men edilen çoğunluğu oluşturmaktadır. Para ve iktidar sahibi azınlığın çıkarları uğruna yaşamlarının içi boşaltılmış ve anlamsızlaştırılmıştır. Bu süreç insanları insanlığa ait değerlerden uzaklaştırmıştır. Yabancılaşma iktisadi faaliyetlerden daha ziyade tüm insani ilişkilerde, bütün sosyal tabakalarda kendini ortaya koyan bir olgudur. Saatlerce aynı işi yapan biri sonunda işinden bıkar hale gelir örneğin öğrencinin öğrenmeden nefret eder hale gelmesi gibi. Buradaki bıkkınlığın sebebi yaptığı uğraşın nasıl şekillenmesi gerektiğinin kendisine sorulmaması veya neye yarayacağı anlatılmayan birçok konunun ezberlemekle mükellef kılınmasıdır. İşinin de, öğrencinin de hayatı kendi dışındaki güçler tarafından şekilleniyor. Bu olumsuz durumdan kurtulmak için Marx, 150 yıl önce bir yöntem buldu: yabancılaşma. Marx, yabancılaşma konusunu 1840'ların başında ele almaya başladı ve hayatının sonuna kadar bunu devam ettirdi. Onun yabancılaşma teorisi, insan faaliyetlerinin nasıl dıştan, yabancı ve düşmanca bir şey olarak deneyimlendiğini, beden ve akıl için negatif etkilerini ele almaktadır. Marx, yabancılaşma tecrübesini insanlığın kaçınılmaz bir parçası değil, insan etkinliğinin malum oluşturulma şekilleriyle ilişkili olarak gördü. Tanımladığı yabancılaşma şekli, bir zamanlar emekleme döneminde fakat günümüzde dünyaya hâkim olan iktisadi düzenin bir sonucu olan kapitalizmdi. Marx, yabancılaşma ile kastettiği şeye dair açık bir tanımlama yapmamış bunun yerine eserlerinde kapitalist üretim sistemi ve oluşturduğu derin toplumsal veya bilinçle ilgili sorunlar arasındaki bağlantıların açıklama ve tanımlamalarını ele almıştır. Bunun altında bulunan temel etmen kontrol dışındaki sistem algısı ve düşman olarak deneyimlediğimiz faaliyetlerimizdir. Bu, en geniş manasıyla yabancılaşma ile kastedilendir. Marksist bir düşünce yapısına sahip olan yazar, Marksizm'i yalnızca akademik değil, eylemci/devrimci bir kuram olarak da değerlendirmektedir (s. 1-6). Kitabın amacı Marx'ın yabancılaşma teorisinin neye dayandığını ve günümüzde geçerliliğini korumasına ilişkin kısa bilgiler sunmaktır.

Tarihsel açıdan baktığımızda Marx, yabancılaşma ile alakalı fikirlerini yaşamdan ayrı olarak oluşturmadı. Bunların temelleri Aydınlanma ve devamındaki senelerin siyasi ve felsefi tartışmalarında bulunmaktadır (s. 7). Marx, öğrenci iken G. W. Hegel'in fikirleri bütün Avrupa'da felsefe sahnesine hâkimdi. Marx, Sol Hegelciler grubuna dâhildi. Hegel'in felsefesinin önemi geliştirdiği tarih felsefesi alanından gelmekteydi. Hegel'e göre tarih insan özgürlüğünün tarihiydi ve tarihteki aşamalar geçici olup daha iyiye doğru gitmekteydi. Bu onun diğer teorilerden üstün olmasının esas sebebini oluşturuyordu. Değişim ve dönüşüme dayanan bir felsefi sistem geliştiren Hegel'in tarihi 19. yüzyılda son buldu. Hegel'in idealist sistemini L. A. Feuerbach, ateist bakış açısıyla eleştirdi. Feuerbach'a göre Tanrı'yı öğrenmek yabancılaşmaya çözüm değil, yabancılaşmanın sonucuydu. Marx için Feuerbach önemliydi. Çünkü Feuerbach insan faaliyetlerinin felsefi ve dini fikirlerden önce geldiğini ileri sürdü. İnsanların fikirlerini belirleyen yaşam şekilleriydi. Marx'a göre de fikirlerimiz, yaşadığımız maddi koşulların doğal sonucuydu. Feuerbach, çözüm olarak eğitim programını öneriyordu ve bireylerin kendilerini maddi varlıklar gibi görmeleri gerektiğini ileri sürdü. Marx,

kişinin kendisini gerçekleştirme için önemli olanın fikirleri değil, şuurlu üretim etkinliği yani emek olduğunu ileri sürdü. Marx, Hegel'i de eleştirmiş ve Hegel eleştirisinin büyük bölümü onun Feuerbach'tan aldığı etkilerden gelir (s. 14-19). Yabancılaşma Hegel ve Feuerbach'a göre genel insanlık durumuyla ilgili bir durumdur. Yabancılaşma muayyen bir toplumda yaşayanları aynı biçimde etkilerdi. Buna rağmen Marx, bazı insanların diğerlerinden daha fazla yabancılaşmış olduğunu gördü. Toplum farklı katmanlara bölünmüştü ve bu katmanlar yabancılaşmayı farklı şekillerde yaşıyordu. Kapitalist düzendeki işçi sınıfı, yabancılaşmayı işverenlerinden çok daha şiddetli olarak tecrübe etti. İşçi sınıfının yükselişi Marx'ın analizinin önemli bir bölümünü oluşturdu. Kapitalist üretim toplumunun iki sınıfa ayrılmasını gerektiriyordu. İşverenler bir şeyler imal etmek için gereken makine, alet ve para gibi üretim vasıtalarına sahipti. İşçi sınıfının çalışmaktan başka satacak bir şeyi yoktu. Marx görüşünü işçi sınıfının çektiği acı için tasalanmaktan, onların gerçek kabiliyetlerini gerçekleştirmelerine yöneltmiştir (s. 22-25). Bu şekilde bakıldığında özellikle ilk dönem eserlerindeki değerlendirmelerinde Marx'ın Hegel etkisinde olduğu söylenebilir.

Marx, konuyu farklı bir şekilde, emek kavramıyla ilişkilendirir. Bu onun Hegelden ayrıldığı yönü oluşturur. Bir anlamda Marx, yönünü bireylerin tekil tabiatından, insanlar arasındaki bağlantıya döndürür. Emek bu bağlantılar içinde en önemli olanıdır. Marx, emeğin değerini, insan mevcudiyetinin tabiatının dayattığı sonsuz koşulu olarak tanımlar. İnsanlarla ilgili tarih boyunca değişmeyen gerçeklerden biri dünyada müştereken, şuurlu ve yaratıcı olarak emek sarf etmeleridir; ilkin ivedi gereksinimlerini karşılamak, devamında onların ötesine geçmek için. Bunun sonucunda şuurlu hayati faaliyet insanı hayvani yaşam faaliyetlerinden ayırır. Marx için yabancılaşma, emeğimiz üzerindeki kontrol yeteneğimizi kaybetmemizle ilgilidir. Yabancılaşmanın temeli üretim süreci üzerinde, işçi sınıfının kontrolden kaybetmelerinde aranmalıdır. Belirttiğimiz durum, kapitalizmde muayyen bir biçim alır. Zira işçi sınıfı üretim vasıtalarına sahip değildir, emek güçlerini satmak zorundadırlar ve bu malı satmanın yolu sürekli yeni değer üretmek için kapitaliste vakitlerinin bir bölümünü vermesidir. Marx emeğin metaya dönüşme sürecini yabancılaşmayla alakalı olarak ele alır. Bunun sonucunda işçiler hayatlarının çok önemli bir paçası üzerindeki bütün denetimlerini yitirir. Emek süreci başkasının kontrolünde ve sonunda herhangi bir denetimin dışında bir şey haline gelir (s. 31-3). Fakat Marx'ın yaşadığı dönemdeki iş alanları ve bu alanlarda çalışanların durumu günümüzde değişmiştir. En basitinden Marx'ın dünyası ile günümüz arasındaki farklılık kamu sektörünün genişlemesidir. Zamanımızda daha fazla insan kamu sektöründe istihdam edilmektedir. Devlet büyük bir işveren haline gelmiştir. Marx için emek gücü, kapitalizmin işleyişini temin eden en önemli metadır. Kamu sektörünün emek gücünü üretiminde söz sahibi bir aktör olarak değerlendirmek gerekir. Hatta kamuda çalışanlar gayelerine ulaşmak ve ölçülebilir hizmet sağlamak için büyük oranda bürokratik baskıya maruz kalır (s.79-80). Bu değerlendirmesiyle yazar bir anlamda Marx'ın düşüncesinin hala kullanılabileceğini ifade etmektedir.

Marx'ı öncekilerden ayıran unsurlardan biri yabancılaşmanın toplumun radikal bir şekilde yeniden oluşturulmasıyla halledilebilecek bir durum olduğuna inanmasıdır. Yabancılaşmanın temelleri toplumların üretimini yeniden oluşturmaya yatmaktadır. Bu, emeğin meta olarak satılmasının ortadan kaldırılması anlamına gelmektedir. Emeği satan ve satın alan iki farklı sınıfın ortadan kaldırılmasıdır. Bu demokrasinin çalışma hayatını kapsayacak şekilde geliştirilmesiyle başarılabilir. Kapitalistlerin demokrasi ve özgürlük sözcükleri işyerlerinde uygulanmıyor. Yabancılaşmayı halletmek için işçi sınıfının emekleri üzerinde daha fazla söz hakkına sahip olmaları gerekiyor. Marx'a göre devlet, yabancılaşmanın bir şeklidir ve devlet, yabancılaşmanın üstesinden gelebilecek bir güç değildir. Yabancılaşmanın üstesinden gelmek için eğitim de bu konuda yeterli değildir. Marx'ın bu düşüncesi yabancılaşmanın üstesinden gelmenin ekonomik yönünden ziyade politik yönünün önemini göstermektedir. Üretimi yeniden düzenlemek politik bir dönüşüm veya devrim olmadan gerçekleşemez (s. 88-94).

Marx'ın yaşamı boyunca fikirlerini ne kadar değiştirdiği ile ilgili pek çok değerlendirme yapıldı. Çünkü yaşadığı dönemde siyasi hareketler, felsefe, bilim ve teknolojide pek çok gelişme oluyordu. Böyle bir ortamda düşüncelerinin değişmesi normal fakat ne kadar değiştiği tartışmalıdır. Bu konuda birbirinden farklı iki görüş bulunmaktadır: Bir gruba göre Marx'ın çalışmaları arasında genel bir birlik vardır. Diğer gruba göre Marx'ın çalışmaları farklı dönemlere ayrılması gerekir. Birlik olduğunu belirtenlere göre Marx, yaşamı boyunca Hegel eleştirisi ile ilgilenmiş, terminolojisini değiştirse de temel fikirleri aynı kalmıştır. Genç Marx temel olarak Hegel'in problemleri yani felsefi sorunlarla ilgilenen radikal bir Hegelci iken, yetişkin Marx iktisat ve toplum bilimleriyle alakalı problemlere yönelen biriydi (s. 83-84). Döneminin siyasi, felsefi, bilimsel gelişmelerine bağlı olarak Marx fikirlerini değiştirmiştir. Belirtilen alanlarda aradan geçen 150 yıllık süreçte daha büyük değişiklikler meydana geldi. Bu noktada bizim Marx'ın düşüncelerine bağlı kalmamız doğru olur mu? Bu, bugün konunun en fazla tartışılan kısmını oluşturmaktadır. Günümüze kadar gerek siyasi gerekse ideolojik yönelimlerden dolayı konunun objektif bir değerlendirmesi tam olarak ortaya konulamamıştır.

Marx'ın eleştiriye hedef olduğu konulardan biri de kendisinin müşahhas bir gelecek vizyonu ortaya koymamasıdır. Marx'ın somut vizyonunun olmamasının sebebi, toplumun gelecekteki oluşuruluş şekillerinin sadece yeni toplumu oluşturanlarca kavranabileceğini düşünmesidir. Yazara göre Marx, işçi sınıfının şuurlu faaliyetleriyle kurtulabileceğine inanmaktadır. Kapitalizmin bizleri birbirimize yabancılaştırma şekli, egemen tabakanın insanları bölen fikirleri yaymasını kolaylaştırmaktadır. İçinde bulunduğumuz toplumsal ilişkiler muhtemel geleceği hayal etme yeteneğimizi sınırlamaktadır. Kapitalizmin oluşturduğu sınırlılıklarımız, kurduğumuz hayallerin de sınırlı olmasına neden olmaktadır (s. 95-6). Fakat bizi sınırlandıran şey gerçekten sadece kapitalizm mi? Veya komünist toplumda aynı durumun gerçekleşmemesinin garantisi var mı? Burada Marksist düşünceye mensup yazar tarafından tarafgir bir değerlendirme yapıldığını söyleyebiliriz.

Sonuç olarak yazarın yabancılaşma ve onunla ilgili kavramların birçoğunu çağdaş meselelerle ve olaylara bağlayarak açıklaması eserin belki de tek orijinal yönünü oluşturmaktadır. Bu durum günümüzde özellikle, Marx'ın düşüncelerinin hala geçerli olduğunu anlamak ve anlatmak isteyen Marksistler için önemli bir durumun ifadesidir. Eser kısa olduğu için ayrıntılı olmaktan çok genelleştirilmiş ifadeler yoğunluktadır. Marx'ın yabancılaşma düşüncesinin tarihsel köklerini özellikle Aydınlanma dönemiyle başlayan Batı düşüncesi, Hegel ve Feuerbach felsefesinin etkilerini de vermektedir. Eserin temelinde kapitalist toplum ve buna bağlı olarak ortaya konulan ekonomik sistemlere karşı yapılan eleştirilere de yer verilmektedir. Kapitalist çalışma şeklinin bireylerin kendini geliştirmeleri noktasında nasıl olumsuz bir niteliğe sahip olduğuna, sürekli aynı şeyin, aynı işin tekrarlanması kişiyi nasıl ruhsal olarak yorduğuna değinmektedir. Meta fetişizmi üzerinden insanların birbirleriyle olan ilişkilerinin nasıl olumsuz yönde etkilendiğini anlatmaktadır. Fakat kitap felsefi olarak yabancılaşmayı tam olarak açıklamamakta sadece yabancılaşmanın kapitalizmle olan olumsuz ilişkisine değinmektedir. Bu anlamda eserin Türkçedeki mevcut Marx araştırmaları dikkate alındığında bir katkısının olduğunu söyleyemeyiz. Eserin çevirisine gelince dipnotta "yukarıdaki gibi" ifadesi kullanılmış bu ifadenin Türkçedeki a.g.e'nin yerine mi yoksa başka bir anlamda mı kullanıldığı anlaşılammıştır. Fakat genel olarak çevirinin akıcı olduğunu söyleyebiliriz.